

MÁY KINH NGHIỆM VẬN DỤNG PHƯƠNG PHÁP XÃ HỘI HỌC (QUA CUỘC ĐIỀU TRA XÃ HỘI HỌC VỀ NHÀ Ở)

TÔN THIÊN CHIỀU

Đề tài “Những vấn đề xã hội học về nhà ở của nhân dân” có nhiều vấn đề nhỏ được đặt ra trong từng điều kiện kinh tế - xã hội của mỗi địa phương cụ thể. Chính vì vậy mà đề tài bao gồm nhiều đề tài con cần phải nghiên cứu theo một hệ thống phương pháp luận và phương pháp hệ thống nhất. Tuy nhiên, đến lượt mình, tùy theo mục đích, yêu cầu và đối tượng của mình mà mỗi đề tài nhỏ lại có một phương pháp và phương pháp hệ cụ thể.

Đề tài nghiên cứu yêu cầu tiến hành nhiều cuộc điều tra xã hội học thực nghiệm ở nhiều địa điểm khác nhau: đô thị, nông thôn, đồng bằng, trung du, miền núi... Các cuộc điều tra xã hội học thực nghiệm này kết hợp chặt chẽ việc nghiên cứu cơ cấu xã hội của nhà ở (thực trạng nhà ở), với những hoạt động của những người dân và đánh giá, nhận xét của họ về vấn đề ở của mình trong một hệ thống cấu trúc thống nhất.

Khi điều tra, chúng ta sẽ phát hiện được hiện trạng của nhà ở và tâm tư của những người dân sống trong ngôi nhà đó. Song không thể dừng lại ở việc mô tả hiện tượng, mà còn phải xem xét hiện trạng đó theo quan điểm khoa học. Điều đó có nghĩa là từ hiện trạng phải thấy được nguồn gốc lịch sử của nó, động thái biến chuyển, nhu cầu được thể hiện qua các hiện tượng chủ quan và khách quan, dự báo được các nhu cầu trong thời gian tới. Chỉ có như vậy mới thấy được hết giá trị của các kết quả điều tra, khiến cho thời điểm điều tra không phải là cái mốc để sau đó lập tức các kết quả thu được trở thành lạc hậu. Chỉ có như vậy, những vấn đề được phát hiện luôn luôn là những vấn đề xã hội xuất hiện không phải là ngẫu nhiên, chốc lát, mà xuất phát từ một kết cấu nhà ở, một hệ thống xã hội được hình thành trong một giai đoạn nhất định. Cũng chính vì thế những vấn đề phát hiện cần phải được giải quyết theo quan điểm hệ thống, theo các biện pháp có hệ thống và trong một thời gian đủ tác động một cách sâu sắc đến các điều kiện chủ quan và khách quan. Không nên nghĩ rằng, sau điều tra có kết quả là ta có thể sử dụng nó để giải quyết và khắc phục tức thời hiện trạng ở của nhân dân. Điều này cần được chú ý khi tiếp xúc với những người được điều tra. Giải thích cho họ hiểu để họ không thổi phồng các khó khăn và điều kiện ở hoặc bóp méo thông tin của mình đưa ra là một việc làm cần thiết.

Kết quả điều tra cung cấp những sự kiện khoa học làm thúc đẩy sự nhận thức có căn cứ về điều kiện ở và các hoạt động của nhân dân gắn liền với điều kiện ở của họ cũng như những vấn đề xã hội nảy sinh xung quanh nơi ở.

Để các kết quả thu được đáp ứng việc phân tích lý luận trước hết cần phải đảm bảo sự tin cậy và đầy đủ của thông tin cấp một (sơ cấp) cũng như biện pháp xử lý sẽ

liệu. Tính tin cậy nói lên sự chính xác và khách quan của những số liệu thu được, còn tính đầy đủ nêu lên tính đại diện của thông tin. Ban Xã hội học trước đây và Viện Xã hội học hiện nay đã kết hợp chặt chẽ với các ngành hữu quan có liên quan đến việc tổ chức quy hoạch thiết kế nơi ở để thông tin có độ tin cậy cao. Sự kết hợp chặt chẽ như vậy đã giúp cho người nghiên cứu đi đúng hướng không bị ý chí luận chi phối dẫn đến bóp méo thông tin.

Do những hạn chế về kinh tế và thời gian nên không thể cùng một lúc điều tra ở hàng trăm điểm cư dân khác nhau, cho nên chúng ta phải hạn chế điều tra trên những mẫu nhất định. Tùy theo các giả thuyết cơ bản của đề tài mà cuộc điều tra đó được tiến hành ở đâu và gia đình nào sẽ được trưng cầu ý kiến. Tất nhiên những địa điểm và những gia đình được chọn ra nghiên cứu (gọi là mẫu nghiên cứu) phải đại diện cho khách thể nghiên cứu. Mẫu có đại diện thì thông tin thu được mới đại diện và phản ánh đúng thực tại khách quan. Chính vì vậy, nghệ thuật chọn mẫu là yếu tố chủ yếu quyết định giá trị của các kết quả điều tra. Trong đề tài này, do khách thể quá lớn nên cần sử dụng mẫu nhiều ỏ, nhiều nấc, mà nấc cuối thường dùng phương pháp chọn ngẫu nhiên để lấy ra các gia đình để thu nhận thông tin. Sử dụng cách chọn ngẫu nhiên ở nấc cuối cùng cho phép ta đánh giá được các sai số do phương pháp chọn mẫu gây ra.

Bằng cách chọn mẫu như thế nào, bằng cách thu thập thông tin (phương pháp điều tra) là bản hỏi, quan sát hay phỏng vấn, rốt cuộc những người cung cấp thông tin là con người cụ thể ở mức độ cao nhất, sự tin cậy của thông tin chủ yếu phụ thuộc vào những người này. Sự trả lời chân thực và khách quan của họ là yếu tố quan trọng nhất, bảo đảm độ tin cậy của thông tin. Kỹ năng, nghệ thuật soạn thảo câu hỏi, thiết lập bản hỏi của người nghiên cứu sẽ hạn chế được yếu điểm này. Chính vì vậy, vấn đề điều tra thử cũng được sử dụng trong đề tài này. Qua điều tra thử, chúng ta làm cho câu hỏi phù hợp với thực tế, thông tin thu được sát thực và khách quan, ít bị ý kiến chủ quan của người hỏi và người trả lời chi phối. Những câu hỏi mập mờ hai nghĩa hoặc làm cho người trả lời hiểu sai nội dung, những câu văn quá khoa học hoặc ngôn từ không phù hợp với địa phương cũng được sửa đổi sau khi điều tra thử.

Với một vấn đề lớn có nội dung phong phú như vậy, việc sử dụng phương pháp thu thập thông tin nào cũng là vấn đề quan trọng. Trong đề tài này, chúng ta đã sử dụng hầu hết các phương pháp nghiên cứu xã hội học thực nghiệm. Các phương pháp đó bao gồm: phương pháp quan sát, lấy ý kiến chuyên gia, phân tích số liệu có sẵn ở cơ quan thống kê hoặc cơ quan hữu quan, phỏng vấn trực tiếp và bản hỏi. Các phương pháp này bổ sung lẫn nhau làm cho tài liệu thu được phong phú và có độ tin cậy cao. Tuy nhiên, không phải đề tài nhỏ nào cũng sử dụng hết tất cả các phương pháp nêu ra ở trên. Mỗi đề tài có một phương pháp thu thập thông tin chủ đạo do mục đích và tính chất của đề tài đặt ra. Thông thường chúng tôi sử dụng phương pháp phỏng vấn và an-kết làm phương pháp chủ yếu. Hai phương pháp này có những ưu điểm chủ yếu sau:

- Thu thập cùng một lúc được nhiều người trả lời.
- Thu thập được thông tin về thực tại và các tâm tư suy nghĩ cá nhân như: diện tích ở, điều kiện đi lại, mong muốn của người ở trong ngôi nhà đó...
- Chi phí vật chất và thời gian tương đối ít mà thu được thông tin có độ tin cậy cao.

Để sử dụng hai phương pháp này có hiệu quả, chúng ta nên sử dụng các phương pháp còn lại để lập vấn đề nghiên cứu và chọn mẫu. Ví dụ, trong đề tài “Người về hưu và nơi ở của họ”, chúng tôi đã sử dụng phương pháp lấy ý kiến các cán bộ lãnh

đạo “Câu lạc bộ Thăng Long”, các cán bộ y tế nghiên cứu “lão khoa” để lập vấn đề nghiên cứu cho sát thực và phù hợp với tâm sinh lý của người già. Phương pháp phân tích số liệu thống kê cũng được sử dụng trong đề tài này để phân tích cơ cấu người về hưu khi chọn mẫu.

Các đề tài sử dụng phương pháp phỏng vấn, an-kết thường được tiến hành bằng bản câu hỏi in sẵn. Dưới hình thức “Phiếu trưng cầu ý kiến”, chúng ta đưa vào đó một lượng câu hỏi thể hiện phức hợp các vấn đề thực tế nhằm thỏa mãn nhiệm vụ mô tả và giải thích các hiện trạng về cơ cấu nhà ở (hoặc hoạt động của nhân dân) và trạng thái ý thức của họ trên những khía cạnh đặt ra. Trong bản câu hỏi, chúng tôi thường sử dụng ba loại câu hỏi: đóng, mở, kết hợp, để thu nhận thông tin. Với những vấn đề thuộc về trạng thái tư tưởng, chúng ta nên hết sức lưu ý đến phương pháp tâm lý xã hội. Những câu hỏi thuộc dạng này được đưa ra bằng dạng mở hoặc dùng câu hỏi kết hợp phải diễn đạt một cách thận trọng, không gây ra những ám thị tâm lý tiêu cực. Ví dụ đề tài nghiên cứu “Quy thời gian” do hoạt động của cá nhân rất đa dạng và rất khác nhau, hoặc những ý kiến của họ về vấn đề nhà ở ảnh hưởng như thế nào để quỹ thời gian của họ cũng đa dạng, ta nên sử dụng câu hỏi mở. Còn trong đề tài khác, do chúng ta bao quát được nội dung nghiên cứu thì nên sử dụng câu hỏi đóng.

Một vấn đề khác cũng cần được chú ý sử dụng để nghiên cứu có hiệu quả là áp dụng các phương pháp định lượng vào thu thập thông tin và phân tích số liệu. Sử dụng các phương pháp định lượng không chỉ cho ta biết được một cách ước chừng các hiện tượng, các hoạt động xã hội của các cá thể, mà còn cho ta cả những con số cụ thể về tần số và cường độ của chúng. Sử dụng phân tích định lượng sẽ cho ta thấy rõ hơn bản chất của vấn đề được nghiên cứu. Chẳng hạn, dùng thang đo năm cấp có dạng sau đây:

- Rất quan trọng
- Quan trọng hơn là không quan trọng
- Khó trả lời
- Không quan trọng hơn là quan trọng
- Không quan trọng tí nào

để đo định hướng giá trị của các gia đình về nơi ở theo một số mặt: diện tích ở, điện, nước, dịch vụ ... Bằng kiểu đo như vậy, chúng tôi đã xác định được yêu cầu điện, nước và khả năng phục vụ của ngành dịch vụ trong điều kiện hiện nay còn cao hơn yêu cầu về diện tích ở.

Cùng với những vấn đề thủ pháp và kỹ thuật soạn thảo bản hỏi thật khoa học và tỉ mỉ, chúng ta cần đặc biệt chú ý đến việc tập huấn các điều tra viên. Những yêu cầu nghiêm ngặt được đề ra cho điều tra viên khi họ tiếp xúc và thu thập thông tin từ quần chúng. Điều tra viên phải làm cho quần chúng hiểu được mục đích của cuộc điều tra, tin tưởng và nhiệt tình đóng góp vào cho cuộc điều tra. Điều tra viên phải trung thành với bản hỏi: không được tùy tiện thay đổi nội dung hoặc giải thích sai lệch nội dung trong bản hỏi. Chỉ có như vậy, kết hợp với sự nhiệt tình, chân thực của quần chúng đối với cuộc điều tra thì chất lượng thông tin mới được cao.

Tất cả những điều được nói ở trên kết hợp nhuần nhuyễn với nhau sẽ làm cho các thông tin thu được có độ tin cậy và đại diện cao. Các kết quả điều tra có đầy đủ các điều kiện đã nói sẽ cung cấp một lượng thông tin quan trọng xuất phát từ quần chúng cơ sở. Đó là tiếng nói, là tâm tư, nguyện vọng của đông đảo nhân dân thuộc các tầng lớp khác nhau đang sống trong các điều kiện ở khác nhau, là cơ sở khách quan để phân tích lý luận và giải quyết vấn đề một cách thích hợp nhất.